

(əvvəli ötən sayımızda)

M.ö. 2300-cü ildə Sumerin Sarqon tərəfindən işğal edilməsi sumer əhalisinin bir qisminin Etruskların timsalında Kiçik Asiyaya və digər tayfaların müxtəlif ərazilərə, o cümlədən Mərkəzi Asiyaya mühacirətinə səbəb olmuşdur. Yeni öntürklər yenidən öz ilkin vətənlərinə geri dönmüşlər.

XIX əsrin görkəmli fransız asuroloqu, orientalisti və müqayisəli filologiya üzrə görkəmli mütəxəssis London universitetinin professoru Albert Terrien de Lacouperi Çin sənəmləri və Mesopotamiya mixi yazı mətnlərinə əsasən Ön Asiyadan bir çox tayfaların öz yurdlarını tərk edərək Mərkəzi Asiyaya, Türkiyəyə və Çinə miqrasiyasının əks etdirən bir neçə əsər həsr etmişdir. O öz araşdırmalarında Bak və ya Bek adlanan 100 tayfadan ibarət Turan tayfa birliyinin Elam və Mesopotamiyadan miqrasiya hərəkətinin Akkad hökmdarı Sarqonun regiondakı dövlətlərə qarşı işğalçı hücumları ilə başladığını və akkad və babilin digər hökmdarları zamanında da, davam etdiyini yazır. Çin əfsanələrində də öz əksini tapdığı kimi Bakların bu ölkəyə köçüb orda yerləşmələri sumerlər də daxil olmaqla Mesopotamiya xalqlarının köç dalğasının tərkib hissəsini təşkil edir.

A.Lakouperi yazır ki, e.q. III minilliyin 2-ci yarısında Elamin yaxınlığında, Zaqros dağlarının şərqində Baktiyari təpəliklərinin quzeyində geniş ərazilər ural-altay tayfaları tərəfindən məskunlaşdırılmışdı. Onların içərisində çoxsaylı Bak tayfaları vardı ki, ticarətlə məşğul olaraq Xorasanın böyük çöllərindən duz, qalay, gümüş, asbest, Bədəxşandan lapis-lazur və Şərqi Türkiyədən ağ və tünd yadayeşim gətirərək Elam üzərindən Babilə ticarət edirdilər.

Terrien De Lacouperi Bak tayfasının Çinə köçləri haqqında bilgilərin çin sənəmlərində də öz əksini tapdığını yazır: "Çinin qədim tarixinin ən məşhur bilicilərindən Huanq-Pu-Mu III yüzillikdə belə bir qədim rəvayətdən bəhs edir ki, çinlilərin Şennunq adlandırdıqları Sarqon dövlətinin zamanında Huanq-ti arabası və qayıqlar hazırlayaraq onu müşayiət edən şəxslərlə birlikdə 900 min li uzaq bir məsafə qət edərək qərbdən şərqə, dünyanın o başında yerləşən Çinə səfər etmişlər. (Terrien de Lacouperi. 1894, Səh. 2)

Çinə səfər edən Bak tayfalarının ilk başçısı Elam kralı tituluna uyğun olaraq Naqhunta ünvanı daşıyırdı (çin versiyasında Nai-

vistik cəhətdən onlara qaynayıb qarışdılar. (F.Hommel. 1889, Səh. 98)

İstər Cənubi Sibir və Volqabuyu, istərsə də Türkiyədə mövcud olan bir çox Sumer mənşəli toponimlərin və etnonimlərin meydana çıxması turanlı öntürklər olan sumerlərin Mesopotamiyadakı yurdlarından köçərək bu ərazilərdə yerləşmələrinin nəticəsində yaranmışdır.

Türkiyə və ya Turan coğrafiyasının qədim tarixinin və onun

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

Hvanqti), o öz xalqını Çin Türkiyəsinə gətirmiş və sonra Qaşqarda və Tarım çayının sahillərində yerləşdirmişdir. Bura sonra Çinin çiçəklənən Lob nur adlı bir bölgəsinə çevrilmişdir. Şərqi doğru hərəkət etdikləri zaman Bak tayfalarının bir neçə qolu ayrılaraq

şimala doğru, Yeniseyin şimal hövzəsinə doğru hərəkət etmişlər. Məhz həmin yerdə qədim yazı nümunələri aşkar edilmişdir. (Terrien de Lacouperi. 1894, Səh. 5)

Görkəmli alman sumerşünası F.Hommel də Sumerin Çinə mədəni təsiri haqqında bəhs edərək yazır ki, London Universitetinin sinoloqu professoru Terrien de Lacouperinin yazdığına görə e.q. 2300-ci ilə yaxın Elam kralı Kudur-Naxundinin dövründə Elam və Babilin sərhədində məskunlaşmış olan "bek tayfa" adlanan yüz Turanlı tayfa yurdlarını tərk edib Şan irqinin (tibetli siyamalar) yaşadığı Çinə ərazisinə gələrək özləri ilə gətirdikləri mixi yazının əsas elementlərini onlara verdilər və özləri də fiziki və linq-

qədim əhalisinin etnik kimliyinin müəyyən edilməsində etnoloqviatika və arxeologiya elmləri çox böyük önəm daşıyır.

Arxeoloji araşdırmalar qədim dövrlərdə Mesopotamiya-elam uyqarlığı ilə Orta Asiyanın Okus uyqarlıqları arasında sıx əlaqələrin mövcud olduğu haqqındatərxii qaynaqlarda öz əksini tapmış məlumatları təsdiq etməkdədir.

Tarixi coğrafiyada Orta Asiya adlandırılan, lakin qədim tarixi ənənə baxımında Turan adlanan ərazidə mövcud olan qədim dövrə aid arxeoloji abidələr elmi əhəmiyyəti baxımından Ön Asiyaya və eləcə də Mesopotamiya abidələrindən geri qalmır. Okus uyqarlığına aid arxeoloji abidələrin araşdırılmasında önəmli rol oynayan sovet-yunan arxeoloqu V.Sariani-

di Baktriya-Marqiana arxeoloji mədəniyyətini e.q. VI minilliyə aid edir və onun əsas mərkəzinin Türkmənistandakı Qonur təpə, Namazqa təpə və Altın təpə olduğu fikrini irəli sürür. V.Sarianidi və rus-sovet arxeoloqlarının böyük əksəriyyəti elmi obyektivliyi deyil, ideoloji prinsipi əsas götürərək onların "Baktriya-Marqiana arxeoloji mədəniyyəti", qərb bilim adamlarının isə "Okus uyqarlığı" adlandırdıqları arxeoloji abidələr kompleksində aşkar edilmiş artefaktların gerçək mahiyyətini saxtalaşdıraraq onları Avesta mifologiyası əsasında şərh etməklə, onu dərin elmi-məntiqi təhlilə məruz qoymadan mexaniki şəkildə hind-iran arilərinə aid etmişlər.

Avropanın bir çox bilim adam-

aşkar edilmiş yazılı lövhə, Bakriyada aşkar edilmiş silindrik möhürlər, monumental arxitektura, müxtəlif təsvirlər və dəfn üsulunun protoelam dövrü üçün xarakterik olduğunu, bu mədəniyyəti məhz protoelam və uruk üsürlərinin Okusun orta hövzəsindən başlayaraq Afanasyevo, Kelteminar, Zərəfşanı əhatə edən çöl dünyasının qarşılıqlı təsiri nəticəsində yarandığı fikrini irəli sürmüşdür.

Frankfurt bütün arxeoloji delillərin Okus mədəniyyətinin Hindistandakı Xarappa mədəniyyəti ilə əlaqədar olduğunu sübut edir.

Okus uyqarlığı Baktriya və Zərəfşan dağlarından əldə edilən qızıl, qalay, turkuaz, lapis-lacivərd, mis, gümüş, qurğuşun kimi qiymətli faydalı qazıntılarla zəngin idi. Hind çayı hövzəsində, İrannın qərbindəki Suzda, Bəsə körfezi sahillərində və Suriya-Anadolu ərazisində aşkar edilmiş maddi delillər Okus uyqarlığının bu regionlarla geniş ticarət əlaqələrinə malik olduğunu göstərir.

Xüsusən də, o dövrdə yeganə lacivərd mədəniyyətinin mövcud olduğu Baktriya ilə Ön Asiya ölkələri arasında İran yaylası üzərindən bu qiymətli daşın ticarəti böyük önəm daşıyırdı.

Okus uyqarlığının hind-iran və hind-arilərlə əlaqələndirilməsi yanlış hesab edən Frankfurt Okus mədəniyyətini çöl mənşəli olması haqqındakı hipotezin hind-arilərlə deyil, linqvistik və digər dəlillərə əsasən ural-altay qrupuna bağlamağın daha əhəmiyyətli və doğru olduğu fikrini irəli sürür.

Frankfurt Okus uyqarlığının hind-iran və hind-arilərlə əlaqələndirilməsini yanlış hesab etdiyi kimi, rus tarixçi arxeoloqlarının hind-ari mənşəli hesab etdikləri andronovo mədəniyyəti mənşəliyinin Okus mədəniyyətinin yarıradıcıları olduqları haqqındakı tezislərini də arxeoloji dəlillərə əsasən yanlış hesab edir. O Okus uyqarlığının tərkib hissəsini təşkil edən bürünc dövrünə aid Baktriya və Marqiana arxeoloji mədəniyyətlərinin e.q. 2500-ci il və ondan sonrakı dövrdə Mərkəzi Asiyanın yerli və həmçinin Elam və Hind hövzəsinin ari olmayan mədəniyyətlərinə xas elementlərsintezindən, lakin yerli elementlərin üstünlüyə malik olması ilə yarıradığı fikrini irəli sürmüşdür. (H.Frankfurt. Paris, 2005)

Okus uyqarlığına aid arxeoloji abidələrdə aşkar edilmiş ikonografiyalar üzərindəki mifoloji süjet və təsvirləri dərin elmi təhlilə məruz qoyan Frankfurt onların türklərin qədim dini inanc sisteminin tərkib hissəsini təşkil edən şamanizm ilə əlaqələndirir.

Frankfurt təbiət və insan həyatının müəyyən dönüşümlərini özündə əks etdirən Okus uyqarlığına məxsus ikonografik sxemlərin Hind və Avesta miflərinin yaxşı məlum olan sxemlərindən tamamilə fərqləndiyini və forma və stil baxımından əminliklə Bakriyada və Marqianada dərin kökə malik elam-mesopotamiya bədii ifadə dili ilə əlaqədar olduğu fikrini irəli sürür.

(ardı gələn sayımızda)